

פלאגיאטים ספרותיים ("דברים עתיקים")

כפי שקראו להם בעיתוני המאה ה-19) וגניבת זכויות יוצרים היו תמיד ובכל מקום. גם בתולדות תיאטרון יידיש היו כמובן כאלה שניצלו את כשרונם של אחרים כדי להתפרנס בקלות. באחד הקטעים המרגשים בסרט התיעודי "הקומדיאנטים" (1999), המגולל את סיפורם של בני משפחת בורשטיין, מספר שחקן "הבימה" ישראל פֶּקֶר (1917-2003) על אירוע שהותיר בו רושם רב. בקר התפרסם בעירו ביאליסטוק כנער בעל זיכרון יוצא מן הכלל, והנה יום אחד קרא לו השחקן והזמר הנודע בן-ציון ויטלר (1907-1961) וביקש ממנו בקשה מוזרה, תמורת חופן נדיב של זהובים: לך אל ההצגה "אֶ חתונה אין שטעטל" (חתונה בעיירה), שזה עתה הועלתה בסיבוב הופעות בפולין, הקשב היטב ואחר כך רשום מן הזיכרון את תמליל ההצגה לפרטי פרטים.

את המחזה "אֶ חתונה אין שטעטל" כתב ויליאם סיגל (1893-1966); שם העט של השחקן והמחזאי ליד ליטא ולוול-יצחק הרצוג) בהזמנת פסח'קה בורשטיין (1896-1986), ששילם תמורתו טבין ותקילין. היתה זו מלודרמה מוזיקלית סנטימנטלית, שלא לומר קיטשית, שזכתה להצלחה בלתי רגילה ושיריה היו ללהיטים. לאחר סיבוב הופעות מוצלח בארצות הברית נסעו בורשטיין ושחקניו, כנהוג, להופיע גם בפולין. בורשטיין ידע היטב כי הסכנה לגניבה ספרותית אורבת לפתחו, במיוחד שם, ב"בית הישן". הוא עשה ככל יכולתו כדי שתמליל ההצגה לא יגיע לידיים לא רצויות, אך לא הביא בחשבון את זיכרונו המופלא של הנער ישראל בקר.

אברהם גולדפאדן, אוסף פרלמוטר, ארכיון י"ו"א, ניו יורק

בקר אכן עשה כאשר התבקש וסיפק את הסחורה בשלמותה, וזמן קצר לאחר מכן החל בן-ציון ויטלר להציג גרסה משלו ל"אֶ חתונה אין שטעטל". פסח'קה בורשטיין לא ידע את נפשו ולא הצליח להבין כיצד גנבו לו את ההצגה. שנים רבות לאחר מכן, כשהגיעו בני משפחת בורשטיין לישראל כדי להציג את "המגילה" של איציק מאנגר (1965), פגש בקר את בורשטיין וסיפר לו בתמימות כיצד רשם באותם ימים את ההצגה מהזיכרון. בקר נדהם לגלות עד כמה נפגע פסח'קה מהסיפור. גם בחלוף השנים סירב לסלוח על עוגמת הנפש, ההשפלה והנזק הכספי שנגרמו לו.

ידיעה קצרה בשולי היומון הוורשאי "הצפירה" של שנת 1897 מגלה לנו שגם אבי התיאטרון בידיש, אברהם גולדפאדן, ששמו ושמות יצירותיו היו מפורסמים בכל העולם היהודי, נפגע מגזל זכויותיו. מקרים רבים כאלה קרו לו בארצות הברית (ראו מאמרו של דוני ענבר), אך גם במזרח אירופה. הוא מחה וזעק חמס — אך ללא הועיל.

ומעשה שהיה כך היה: בראשית יוני של אותה שנה החלו להתפרסם מדי יום ביומו בעמוד האחרון של "הצפירה" מודעות המבשרות על הצגה חדשה — "שולמית" — שתעלה על בימת "בית החזיון האשכנזי" שבשדרות מוקטובסקה בוורשה. את התיאטרון הזה ניהל משה

וייספלד, שהחל את דרכו כבעליו של בית ספר למסחר ולימים ניהל להקת שחקנים, שבה הופיעה לראשונה אסתר-רחל קמינסקה. קוראי "הצפירה" ידעו שבמלים "בית חזיון אשכנזי" הכוונה לתיאטרון יידיש, שכן מאז הוטל ב-1883 ברוסיה הצארית איסור על הצגות בידיש, לבשו ההצגות מסווה גרמני. שבועיים אחרי שהתפרסמה המודעה, ולאחר שהמחזה "שולמית" כבר הוצג בהצלחה פעמים אחדות, החלו להתפרסם מודעות דומות על הצגה חדשה: "די צויבערין" (המכשפה). סגנון המודעות היה אחיד ושמו של המחבר, אברהם גולדפאדן, כלל לא נזכר בהן. רק עשר שנים קודם לכן, בשנים 1885-1887, הציג גולדפאדן עצמו בוורשה את מחזותיו אלה במסווה של "תיאטרון יהודי-אשכנזי". ההצלחה אז היתה מסחררת. המלודרמה התנ"כית "שולמית" (1880) הוצגה כ-150 פעמים ביידיש וגם בפולנית.

מודעותיו של וייספלד הובאו לידיעתו של גולדפאדן, שהיה חולה ושהה בעיירת המרפא מרינבך (היום בצ'כיה), והדבר הרתיח את דמו. הוא היה למוד ניסיון מן הגניבות הספרותיות ממחזותיו בארצות הברית ומיהר לשלוח לעיתון "הצפירה" מכתב שכותרתו "מחאה גלויה", שבו הצביע במפורש על הנבל שמתהדר בכתר לא לו. המכתב נדפס ב-9 ביולי 1897 (גיליון 145, עמ' 730) וזו לשונו:

זה כחודש ימים שיציגו בטעאטער מאקאטאווסקא No 59. את המחזה "שולמית" ואת המחזה "צויבערין" וכן מחזות אחרות [!], אשר כל איש בווארשא מאחב"י [מאחינו בני ישראל] יודע שאני חיברתיים אף יצרתים וברב עמל נפש ורוח הצגתיים לעיני הקהל בווארשא, כמו בערים אחרות, ואחשוב למותר להביא ראיה לדבר הידוע כנכון היום לרבים; והנה עתה, מלבד אשר המשחקים העבריים העולים על הבמה, באו לירשני חיים... והמה מציגים את המחזות האלה בלי רשותי וכלי גם לשאול את פי, עוד יתרה עשו וימחו את שמי מספרי אשר כתבתי. ואחד מהם, או העומד בראשם, לקח לו העטרה שאינה הולמתו ויקרא שמו על כל חיבורי; על כל אלה אני קורא **חמס!** והנני פונה אל דעת הקהל ואל כל הבאים להתענג במחזות האלה, שישפטו המה ע"פ יושר לבם את האיש וייספעלד הקורא את שמו על חיבורי, והחומס את זכותי רק בשביל שרחוק אני ממקום המעשה ולא תשיג ידי לגרשו מן הבמה אשר עלה. אקווה, כי מכבדי בווארשא ויודעי שמי לא יאבו שתעשה הנבלה לעיניהם ויגלו דעתם ומשפטם נגד האיש העושה כנגד החוקים השוררים במדינה. מאריענבאד אברהם גאלדענפאדען.

שלושה ימים לאחר מכן (גיליון 147, עמ' 739) התפרסמה תגובתו של וייספלד, שנתפס בקלקלתו. כותרת המכתב "להסיר לזות שפתים" מצביעה על תוכנו: אינני אשם! הרשוני נא אדוני המו"ל לפרסם על ידי מכה"ע [מכתב העת] הנכבד, כי בבית החזיון אשר פתחתי פה ברישיון הממשלה לפני ירח ימים בשם "בית חזיון אשכנזי" הנני מציג על הבמה חזיונות שונים מחיי אחינו, מהם אשר חברתי בעצמי ומהם אשר העתקתי ותקינתי בעשתי בהם צביונים חדשים, וביניהם גם החזיונות הנודעים בשמותם "שולמית", "המכשפה" וכדומה, אשר להגלי השינויים בצביונותיהם והעתקתם לשפת אשכנז היו לקנין עצמי כחוק, ולא מצאתי לי חובה לפרסם בכרוזים ומודעות שם מחברם הראשון הזארגוני, אחרי כי לא בשפה זו [יידיש] יוצגו החזיונות על הבמה, ואך רבים אשר לא שמעו ולא ראו את החזיונות שמו עלי עוון בגלל העלמי על הכרוזים את שם המחבר הראשון. וע"כ [ועל כן] הנני מבקש מאת כבוד המו"ל לתת מקום למכתבי זה בעיתונו למען הסיר מעלי ומעל בית חזיוני לזות שפתים. משה וייספעלד.

דוד אסף הוא פרופסור בחוג לתולדות עם ישראל באוניברסיטת תל אביב

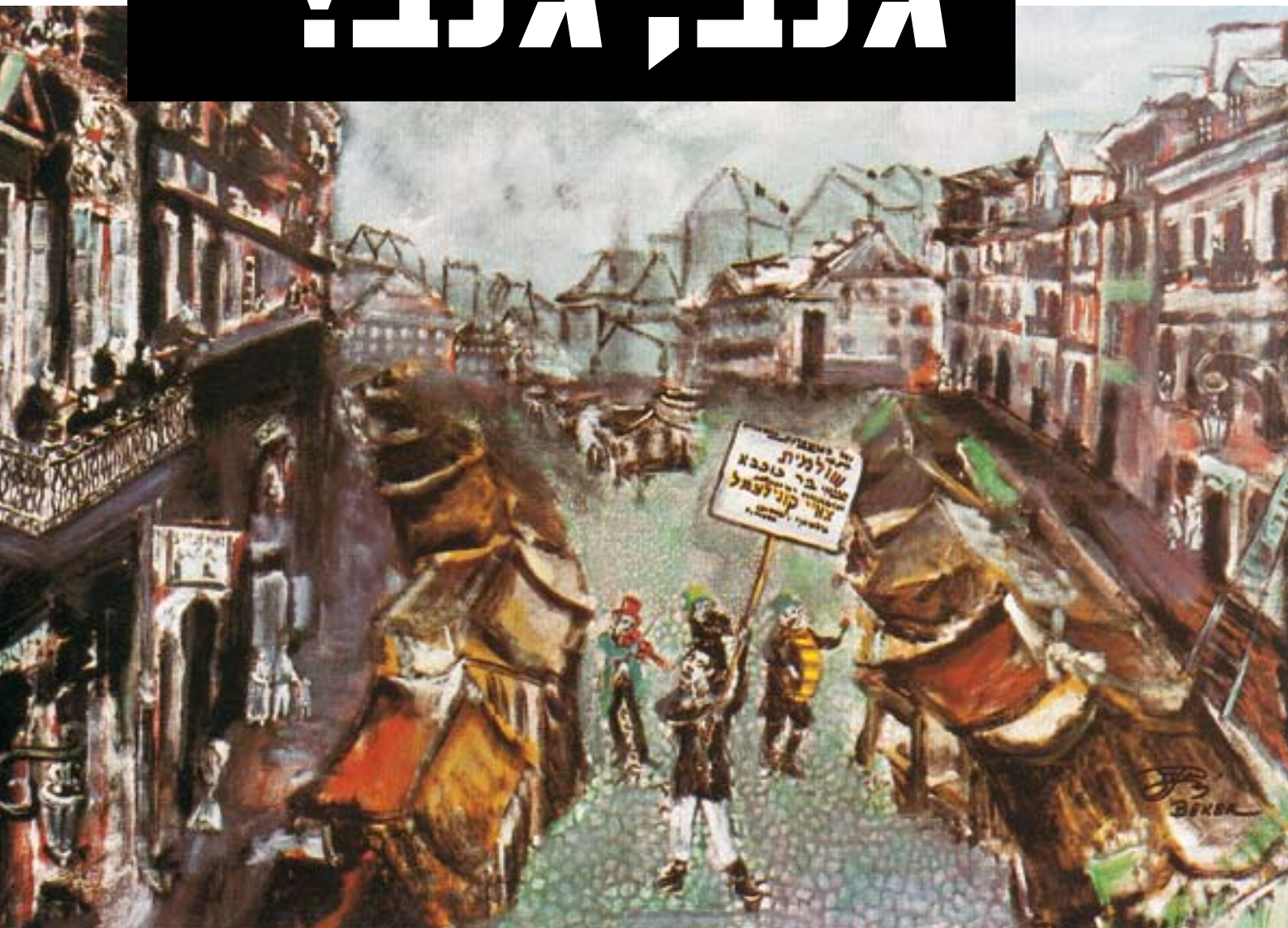
את "די צויבערין" בלי להזכיר את שמו של גולדפאדן, ואף הגדיל לעשות ובחודש אוגוסט הציג, אולי להכעיס, עיבודים נוספים למחזותיו של גולדפאדן — "די ביידע קוני למל", "שמענדריק", "קבצנזאָהן עט הונגעראַן" ועוד — כמוכן ללא אזכור שמו של המחבר המקורי. ומה נותר לגולדפאדן לעשות? מאומה. רק לנהוג כהמלצת הפתגם ביידיש: "שרייען חירוקיים" (לצרוח: "חי וקיים", כנהוג בימים נוראים).

הנה כי כן, גולדפאדן זעק חמס, אך ללא הועיל. וייספלד לא רק שלא מצא כל פגם בהתנהגותו, אלא לדעתו, עצם התרגום מידיש לגרמנית (שנעשה בלי רשותו של המחבר), השינויים וה"תיקונים" שהכניס במקור (מה שקרוי ביידיש: פֿאַרטייטשט און פֿאַרבעסערט, ובלשונו המתחסדת של וייספלד: "צביונים חדשים") העניקו לו בעלות על יצירותיו של גולדפאדן. גם לאחר המחאה המשיך וייספלד להציג

לא תמיד סוף גנב לתלייה: גניבות ספרותיות בתיאטרון ואחריתן

דוד אסף

גנב, גנב!

"פרסומת", ציורו של ישראל בקר, מתוך ספרו "בימת חיי", תל אביב 1979